

Н.Т. Бойко, канд. філол. наук, старш. наук. співроб.
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, м. Київ

**"В ГОСТЯХ ДОБРЕ, А ДОМА ЛІПШЕ"
ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО:
ПИТАННЯ ЖАНРУ Й СТИЛЮ**

Проаналізовано проблемно-тематичні, жанрові й стилеві особливості повісті О. Кониського "В гостях добре, а дома ліпше" в контексті української ідеологічної прози другої половини XIX ст. Обґрунтовано до-речність вважати її ідеологічною повістю, а не є "історичним оповіданням", оскільки історичний передбачає наявність таких постійних ознак як історична тематика й часова дистанція між автором і описуваними подіями, що відсутнє у названому творі. Акцентовано й такі характерні риси індивідуального стилю письменника, як публіцистичність, відтворення сучасних подій і змалювання реальних осіб, завдяки яким письменнику вдалося створити художньо-документальну версію часу й ін. Цим твором письменник спробував привернути увагу до фактів ганебного порушення національних свобод українців на Холмщині – давніх українських землях, які після третього розподілу Речі Посполитої стали своєрідною ареною ідеологічних змагань.

Ключові слова: *повість, ідеологічна, омоскалення, інтелігенція, Холм, Галичина, Кониський.*

Життя О. Кониського (1836–1900), його громадська і літературна діяльність нерозривно пов'язані із Західною Україною. Ще на початку 60-х років чи не першим з-поміж громадівців усвідомив потребу культурного зближення українців, розділених кордонами імперій, оскільки "розумів вагу Галичини для відродження цілої України, як резервуара, в якому повинні збиратися й переховуватися до кращих часів культурні вартості на користь цілого. Він вірив і надіявся, що кордони не вік високою стіною стоятимуть і тоді ті надбані спільними силами запаси стануть у пригоді для цілого українського народу" [3, с. 2]. Задля чого взявся інформувати українців про життя і порядки по обидва боки Дніпра, порушуючи у своїх статтях актуальні земельні, цивільно-правові, освітні, культурно-релігійні проблеми. Навіть

дворічне заслання і хвороба не стали на заваді плідній співпраці з галицькими виданнями, на шпальтах яких постійно з'являлися публіцистичні та літературно-критичні статті, художні твори. У зв'язку з посиленням реакції на Правобережній Україні і як наслідок погіршення національних свобод українців О. Кониський разом із громадівцями розпочав кропітку роботу в Галичині. Він, як і, до речі, М. Драгоманов, вважалися у Галичині беззаперечними авторитетами, а їхня творча, літературно-публіцистична і громадська діяльність суттєво вплинула як на подальший розвиток західноукраїнської літератури, так і на культурно-освітнє і громадсько-політичне життя Західної України. Так, ще в листопаді 1865 року під час кількаденного перебування у Львові О. Кониський познайомився із багатьма галицькими активістами й митцями, з-поміж низки культурно-просвітницьких проблем обговорювалася і подальша доля "Мети", і заснування нового видання "Русалка". Завдяки його старанням Львів поступово перетворювався на центр українства: саме тут 1873 року з його ініціативи і фінансової допомоги закладено товариство ім. Шевченка, яке через чверть століття набуло статусу наукового, саме тут засновано "Руську історичну бібліотеку", саме тут удалося реалізувати низку інших видавничих проектів. Протягом 80-90-х років О. Кониський докладав багато зусиль, аби дійшли згоди різноспрямовані партійні об'єднання, намагався згладити суперечності між українцями і поляками (проект "нова ера"), зблизити наддніпрянців і наддністрянців задля спільної роботи на користь національної літератури та науки; реалізує доволі амбітну мету – виховання національної еліти. Започаткування ідеологічної прози – це ще один із його проектів "облагородження своєї національності". Це не тільки спроба особистого культурного протистояння агресивній асиміляторській політиці Росії і Польщі, а передусім окреслення плану дій, потрібних для розвитку української нації. Розглядаючи літературу як один зі способів популяризації ідей українства, О. Кониський в одному з листів до І. Франка зізнався: "Задачею нашого письменства (белетристики) я ставлю пропаганду, через що я не пильную за художньою стороною".

1885 року в галицькій "Зорі" (№ 8–19) побачив світ твір "В гостях добре, а дома ліпше", який О. Кониський в автографі назвав історичним оповіданням. Дозволимо собі не погодитися з цією авторською дефініцією, оскільки для цього є об'єктивні підстави. Перша. Оповідання – це невеликий прозовий твір, сюжет якого ґрунтується на одному або кількох епізодах з життя одного чи кількох персонажів, він сконденсований у часі і просторі. "В гостях добре, а дома ліпше" має всі ознаки повісті, яку, як один із видів сюжетної прози, характеризує наявність динамічної розгалуженої сюжетної лінії, поглибленість характеристики першорядних і другорядних образів, характери яких розкривають їхні дії і вчинки. Обсяг твору хоч і вважаємо другорядним чинником при визначенні жанру, однак у даному разі і він свідчить на користь повісті. По-друге, твір – історичний, коли збережено часову дистанцію між автором та описуваними подіями. У повісті "В гостях добре, а дома ліпше" змальовано події 1860–1870 років, не просто свідком, а й активним учасником яких був сам автор. Очевидною є наявність типових ознаки ідеологічної прози, а саме: намагання донести до своїх читачів основні ідеї культурно-просвітницького руху українців другої половини ХІХ ст. – необхідність зосередити зусилля на розвитку національної культури рідною мовою і "малих справах", тобто широкій просвіті нижчих прошарків суспільства. Наратор, як і головний герой ідеологічного твору, зазвичай розлого і переважно в публіцистичному стилі пропагують свої переконання, намагаючись мотивувати читачів до роботи на національній царині. У "В гостях добре, а вдома ліпше", як і в інших творах: "Семен жук і його родичі", "Юрій Горовенко", "Грішники" та ін. можна виокремити риси індивідуального стилю О. Кониського як зачинателя української ідеологічної прози. Насамперед мова про попарно-контрастне змалювання персонажів, автор акцентує образи шляхетних і високоморальних патріотів-народників, котрі демонструють традиційне для українського культурно-просвітницького руху "осіле ходіння у народ", що й мало закласти основи створення морального, національно свідомого й відповідального суспільства. Широкий фактографізм, публіцисти-

чність й автобіографізм стають сюжетотвірними. Попри емоційно-чуттєве змалювання і значний автобіографізм, образи інтелігентів-народників, як і повороти їхньої долі, є радше типовими, ніж індивідуальними; їхні характери та ідейні переконання універсальні у конфліктних ситуаціях і дискусіях.

Що ж саме підштовхнуло О. Кониського до написання цієї повісті? Нагадаємо, що у середині XIX ст. в уніатській церкві на Холмщині стався розкол у зв'язку з її латинізацією і полонізацією. Українці-уніати намагалися протистояти процесам, унаслідок яких із більшості їхніх храмів (які вціліли!) позникали іконостаси, появилися органи, змінився чин богослужінь і календар свят, проповіді ж виголошувалися тільки польською. До того ж польська поступово ставала мовою якої-не-якої а шкільної освіти та комунікації самих українців. 1872 року І. Нечуй-Левицький, вирушивши в етнографічну експедицію по Підляшшю, з прикрістю зауважував: "Вїхав я в Межириччя і побачив, що Польща добре хазайнувала в наших городах!... дві уніатські церкви і одна католицька... в городі і слова українського не почувеш від уніатів!... Підеш в уніатські церкви: здається, все по-нашому – і читають, і співають, як у наших церквах, а ступиш за церковний поріг, почувеш одну польщину.." [5, с. 63]. Унаслідок агресивної латинізації уніатська церква на Холмщині з певного часу почала зневажливо називатися хлопською, українські культурні традиції тривіалізувалися, тож українці задля уникнення психо-моральних травм і за відсутності вибору змушені були обирати римо-католицьку церкву. Конформізм, втрата національної самоідентифікації не могли не породжувати глибокого занепокоєння серед української інтелігенції. Активна латинізація Холмщини і Підляшшя не залишилася поза увагою російських урядників, їхні побоювання особливо підсилювалися після польського повстання 1863 року, тож царська адміністрація вирішила перепинити латинізацію шляхом русифікації і повернення населення у православ'я. Про провальність цього русифікаторського проєкту свідчать статистичні дані за 1905 рік після

"толеранційного указу"¹ царя Миколи II: від 20 до 60 % колишніх українців-уніатів повністю полонізувалися і вибрали римокатолицький обряд [4, с. 26]. Протистояння між Польщею і Росією, коли обидві країни взялися заповзятю насаджувати на західноукраїнських землях свої культурно-релігійні цінності й традиції, лежить в основі повісті "В гостях добре, а дома ліпше".

Друга проблема, на яку прозаїк звертав увагу громадськості, – конформізм, а інколи і ренегатство і так нечисленної української інтелігенції. У цьому зв'язку О. Кониський не міг обійти увагою П. Куліша, котрий, як відомо, протягом 1864–1868 років обіймав посаду директора духовних справ у Варшаві, сприяючи русифікації краю. У повісті акцентовано мінливість його натури й зауважено, що "подорожуючи Україною, видавав себе "апостолом правди", тої "правди", котра начиняє кишеню грішми. <...> пішов до Варшави і повів туди отару своїх "захребетників" [1, с. 13]. Ю. Шевельов, проаналізувавши листування П. Куліша, не вбачав у його вчинках якихось суперечностей і висноував: "відданість Куліша ідеї політичної єдності України й Росії, "двоєдиної Русі", не підлягає сумніву. ... Нема суперечности, доки Куліш гудить російську літературу за її, мовляв, неспроможність створити позитивні образи, бо це в концепції Куліша й робить потрібною політичну єдність, у якій Україна доповнювала б те, чого бракує Росії" [6, с. 27]. Москвофільський рух, на жаль, мав чимало прихильників з-поміж учорашніх українофілів, котрі не стільки з ідеологічних міркувань, як заради особистих вигод часто діаметрально протилежно змінювали свої світоглядні позиції. С. Єфремов, аналізуючи тогочасну історико-культурну ситуацію на західноукраїнських землях, акцентував, що "націоналізм галицьких патріотів не був скроплений демократизмом і виродився в формальну пошану перед "національни-

¹Толеранційний указ (1905 р.) російського царя Миколи II дозволяв вільно приймати будь-яке віросповідання, окрім греко-католицького, що, на переконання істориків, було великою поступкою Польщі, щоб хоч таким чином заспокоїти революційні настрої в королівстві. Тобто створювався прецедент стосунків між Російською імперією і Королівством Польща за принципом *modus vivendi*.

ми святощами", під якими кожному була воля розуміти, що на думку спадеться", а також влучно зауваживши, що "трагічна доля "руської трійці" стала ніби грізним пророкуванням чи символом для українського руху в Галичині: три товариші ясно зарисували власними особами три напрями громадянства й ті хитання, яким підлягало громадське життя в Галичині аж по останні дні – між основами народної стихії (Шашкевич), споляченням (Вагилевич) та москвофільством (Головацький)" [2, с. 336, 338]. Яскравим представником москвофільського руху уповісті О. Кониський виводить Гловеня, прототипом якого став Б. Дідицький – відомий у Галичині редактор і журналіст, перший видавець творів Ю. Федьковича, який, власне, і спонукав тоді ще невідомого автора писати українською мовою. Згодом Б. Дідицький став потужним рупором москвофільства в Галичині, написав брошуру "Как малорусину научиться в один час говорить по-великоруськи". Показуючи лукавство, поверховість його переконань і спростовуючи головну тезу названої брошури, О. Кониський вплив у тканину повісті фрагмент свого спілкування із Дідицьким; його мова – жажливамішанина старослов'янської, церковнослов'янської, польської, української й найменше російської. До речі, зміст його нарікань геть-чисто нагадує сучасні "русскомірські": "Ох, ох тяжко есть... Мрачно угнатовани мы, русские здьсь, тутечка, розважаємо минувшину, видуму настоящину... Дьлания наши суть страждательныя, понеже, честнѣшій высокодостойніку, слабуємо силою и единою на Росію возглядаємо" [1, с. 23]. Щедре фінансування, обіцянки кар'єрного зростання були найкращою приманкою для новачків, котрі таким чином вирішили боротися з українофілами і поляками, збагнувши, що "ми тільки невеличка частинка великого російського народу... Там наше спасення... Найперше нам треба зрєктися від тої мови, котру видумали "українофіли", нам треба взятись до єдиної великоросійської мови, котрої можна научитись "въ одинъ часъ" [1, с. 20].

У цілому москвофільський рух у Західній Україні подано як добре фінансований Росією, яка вміло використовувала вікову ворожнечу між поляками і українцями, роблячи все для того,

щоб та не згасала. Цю політику Росії, безперечно, усвідомлювали представники української і польської інтелігенції, які ініціювали процес зближення і примирення народів – "нова ера". О. Кониський, як один з його ініціаторів, устами Ковалю детально обгрунтовує свою участь у ньому. По-перше, автор не сумнівається у суспільному прогресі: освічена Австрія, а згодом і Польща обов'язково докорінно змінять свою політику щодо колонізованих ними народів. По-друге, поляки й українці мають припинити ворожнечу, бо "душачи нас душать самі себе. ... Душила колись Польща Україну; Україна впала і, падаючи, повалила Польщу" [1, с. 45]. По-третє, "...задня нашого національного розвою однакові вороги й ляхи, й москалі..., але Австрія дає нам волю боронитися, боротися проти ляхів, а москаль не дає й рота роззявити" [1, с. 46].

Характерною для ідеологічної прози О. Кониського є строкатість українофілів. Це – освічений, принциповий та авторитетний священик Коваль – представник старшого покоління, на таких письменник покладав не тільки роль виразника своїх ідей, а що найголовніше – наставника молоді. На прикладі сім'ї цього уніатського священика – головного героя повісті – показано, що чесній, освіченій людині з патріотичними переконаннями важко живеться у суспільстві, де панує дух наживи, зради, пристосуванства й постійної мінливості ідеологічних позицій. Душевний дискомфорт героя поглиблюється тоді, коли він через матеріальну скруту опиняється в Холмщині. І в цій ситуації Коваль не відмовляється від своїх поглядів, намагається знайти компромісне рішення, однак побачивши, що репресивна машина набирає обертів, а чиновництво надто ревно проводить політику русифікації і немає змоги далі відстоювати свої позиції, повертається в Галичину.

Молоде покоління українофілів представлено в образі талановитого учителя Савицького, що за жодних умов не зрадить своїх переконань, бо дбати потрібно про національний розвій, а "в найми йде той, кому дома нічого робити" [1, с. 40]. Він відкрито критикує колоніальну політику Росії, яка знищує основи нації, нагадує Селеху й Гловеню про сотні закатованих і засланих у Сибір українців, про заборону українського слова. Тради-

ційними для ідеологічної прози О. Кониського є і образ юнки, для якої є близькими ідеї українофільства. У повісті "В гостях добре, а дома ліпше" Леся – дочка священика Ковалю – уособлює такий бажаний і зразковий тип української жінки, котру життєві негаразди мотивують до самоосвіти і активної громадянської позиції. А втім, за пережитті зради і страждання доля ніби винагороджує таких героїв, як Савицький і Леся, щасливим родинним життям. З іншого боку, поміж партіотичною молоддю є не тільки Савицький чи Калантай, а й судовий виконавець Держак, для якого найважливішим є "дух наживи", який шукає і зрештою знаходить можливість якнайкраще облаштувати своє життя.

Українська ідеологічна повість постала як закономірне явище, зумовлене новими суспільними умовами, новим об'єктом художньої обсервації та функціями, які покладалися на неї: пропагування нових ідей і виховання свідомого покоління української інтелігенції. Повістю "В гостях добре, а дома ліпше" письменник намагався привернути увагу до проблеми русифікації Холмщини і ренегатства серед української інтелігенції. В основу повісті лягли реальні події, деталізовано змальовано москофільський рух у Галичині, до якого часто долучалися знані українці, на прикладі сім'ї уніатського священика простежено труднощі українофільського руху. Безперечно, ідеологічні повісті насамперед віддзеркалюють ідейно-світоглядні переконання самого О. Кониського, а втім вони цінні не тільки відтворенням сучасних автору подій, а й тим, як ці події сприймалися представником національної еліти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дрозд (Кониський О.) В гостях добре, а дома ліпше. – 1920. – Київ-Ляйпціг.
2. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 336, 338.
3. Єфремов С. Трудівник передрозсвітньої доби. На 10-тіроковини смерті Олександра Кониського (+29 ноября, року 1900 // Рада. – 1910. – № 272. – 30 ноября. – С. 2.
4. Куртіянович Г., Роценко М. Холмщина: минувшина і теперішність // Пам'ятки культури. – 1995. – № 3. – С. 26.
5. Нечуй-Левицький І. Мандрівка на українське Підлясся // Пам'ятки культури. – 1995. – № 3. – С. 63.
6. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Сучасність. – 1983. – Ч. 12(272).

Стаття надійшла до редколегії 12.04.16

Н. Бойко, канд. филол. наук., ст. науч. сотр.
Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины, г. Киев

**"В ГОСТЯХ ДОБРЕ, А ДОМА ЛИПШЕ"
АЛЕКСАНДРА КОНИССКОГО:
К ВОПРОСУ ЖАНРА И СТИЛЯ**

Проанализированы проблемно-тематические, поэтикальные и стилиевые особенности повести А. Конисского "В гостях добре, а дома липше" в контексте украинской идеологической прозы второй половины XIX в. несмотря на то, что сам автор считал это произведение "историческим рассказом". Отмечены такие характерные черты индивидуального стиля писателя, как: публицистичность, воспроизведение современных событий и изображение реальных лиц, благодаря которым писателю удалось создать художественно-документальную версию времени и др. Этим произведением писатель попытался привлечь внимание к фактам позорного нарушения национальных свобод украинцев на Холмищине – давних украинских землях, которые после третьего раздела Речи Посполитой стали своеобразной ареной идеологической борьбы Российской империи.

Ключевые слова: повесть, идеологическая, омоскаления, интеллигенция, Холм, Галичина, Конисский.

N. Boiko, PhD, Senior Researcher
Shevchenko Institute of Literature,
The National Academy of Sciences of Ukraine

**"THERE IS NO PLACE LIKE HOME" BYO. KONYSKIY:
TOWARDS THE QUESTIONS OF GENRE AND STYLE**

The article analyzes the problem-thematic, poetics and stylistic features in the O. Konyskiy's story "There is no place like home" in the context of Ukrainian ideological prose of the second half of the 19th century, despite the fact that the author himself considered this work a "historical story". The paper highlights such features of individual style of the writer as similarity to journalism, reflection of contemporary events and images of real people, owing to which the writer was able to create artistic and documentary version of the time, etc. With this work, the writer tried to draw attention to the facts of the infamous violation of the national freedoms of Ukrainians in Chelm Land—ancient Ukrainian lands, which after the third partition of Poland became a kind of an arena of ideological struggle of the Russian Empire.

Keywords: story, ideological, russification, intellectuals, Chelm Land, Galicia, Konyskiy.